

STEFÁN KARLSSON

AF SKÁLHOLTSVIST SKÁLHOLTSBÓKAR YNGRI

EINS og kunnugt er fékk Árni Magnússon fjölmörg handrit úr Skálholti í safn sitt, en sum þessara handrita hafa verið skrifuð utan Skálholts, og óvíst er um margar Skálholtsbækur hve lengi þær hafa verið í eigu stólsins.¹ Það er því gaman að hægt skuli vera að sýna fram á að ein Skálholtsbók að minnsta kosti hefur verið í Skálholti frá upphafi og fram á daga Árna Magnússonar.

Meðal þeirra handrita sem meistari Jón Vídalín sendi Árna 1699 voru tvær veglegar lögbækur, 'Skálholtsbókin folio, sú eldri og betri' (þ. e. AM 351 fol.) og 'Skálholtsbókin folio, sú yngri og lakari' (þ. e. AM 354 fol.), sem Árni nefnir svo.²

Skálholtsbók yngri hefur verið talin skrifuð um 1400 að mestu leyti. Sú tímasetning er örugg, og aldur bókarinnar getur ekki leikið á mörgum áratugum. Verki aðalskrifarans má skipta í þrjá meginhluta á grundvelli ofurlítills munar á stafagerð og skriftaráferð:

- (1) bl. 2r–33v4, kristinréttur Árna biskups Þorlákssonar og ýmsar skipanir biskupa;
- (2) bl. 33v4–43r6, skipanir biskupa og fleira varðandi kirkjurétt;
- (3) bl. 48r–138v, Jónsbók með innskotum.³

Að öllum líkindum eru bókarhlutarnir skrifaðir í þeirri röð sem þeir hafa nú, og a. m. k. er (2) yngri en (1), en þrátt fyrir smávegis skriftarmismun er varla ástæða til að ætla að þessir þrír hlutar hafi verið skrifaðir á löngu tímaskeiði. Síðasti efnispátturinn í (1) er skipan

¹ Sbr. *Sagas of Icelandic Bishops*, útg. Stefán Karlsson (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile VII, Kh. 1967), 57–58. — Stefán Karlsson, 'Skinnræmur úr Skálholtsbók (AM 351 fol.)', *Gripla* III (Rv. 1979), 124–27.

² *Arne Magnussons i AM. 435 a–b, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser*, útg. Kr. Kålund (Kh. 1909), 56 og 61–62.

³ Sjá nánari efnisgreiningu í *Norges gamle Love indtil 1387* IV (Christiania 1885), 538–39.

Vilkins Skálholtsbiskups frá 1396; eldri en frá því ári er elsti hluti bókarinnar ekki.

Á bl. 43v–44r eru eiðstafir með hendi skyldri aðalhendinni, en á bl. 45v–46r er skráður með sérstakri settleturshendi ráðsmannseiður í Skálholti,⁴ og bæði skrift og stafsetning benda til þess að eiðurinn sé hér skrifaður af Jóni Egilssyni, sem var í þjónustu Árna biskups Ólafssonar í Skálholti 1415–19 og hefur líklega verið í Skálholti einhver ár fyrir og eftir þetta skeið. Síðar var Jón publicus notarius á Hólum hjá Jóni biskupi Vilhjálmssyni 1429–33.⁵ Ráðsmannskipti urðu í Skálholti 1412 (og ekki aftur fyrr en 1430),⁶ þannig að Jón Egilsson kynni að hafa skráð ráðsmannseiðinn í Skálholtsbók það ár, og væri þá ritunartími megintexta bókarinnar, kristinréttar Árna biskups, biskupskipana og Jónsbókar, skorðaður við árabilið 1396–1412. Síðar en á þriðja áratug 15. aldar hefur Jón Egilsson varla skrifað ráðsmannseiðinn í Skálholtsbók, og 1420 má teljast öruggt seinna tímamark meginhluta bókarinnar.⁷

⁴ *Diplomatarium Islandicum* II (Kh. 1893), nr. 352 VII.

⁵ *Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, útg. Stefán Karlsson (Editiones Arnarnagæanæ A 7, Kh. 1963), xli–xlviii. Á bls. xliiv–xlv er vikið að settleturshendi í bókum Hólastóls og hún eignuð Jóni Egilssyni. Enda þótt skriftin á ráðsmannseiði í Skálholtsbók sé örliðið frábrugðin, fer varla hjá því að sami maður hafi skrifað, því að sameiginleg einkenni eru sérstök fyrir Jón Egilsson. Þess skal einnig getið að meðal þess sem Jón Egilsson hefur skrifað í bréfabók Jóns Vilhjálmssonar (Bps. B II, 3; áður AM 235 4to) með léttiskrift er ráðsmannseiður á Hólum (*Diplomatarium Islandicum* IV (Kh. 1897), nr. 551), sem er sami eiðurinn og Skálholtseiðurinn að því fráskildu að á Hólum er Jón helgi nefndur í stað heilags Þorláks. — Bl. 44v og 45r í Skálholtsbók eru a. m. k. að hluta til uppskafningar, sem á hefur verið skrifað á 17. öld, en neðan til á fyrri blaðsíðunni og efst á þeirri síðari hefur áður verið skrifaður ráðsmannseiðstafur, að því er virðist með léttiskrift Jóns Egilssonar. Af þeim slitrótta texta þessa eiðstafs, sem lesinn verður, má sjá að hann hefur ekki verið öldungis samhljóða áðurnefndum eiðstöfum ráðsmanna í Skálholti og á Hólum og óvíst að staður og staðardýrlingur hafi verið nefndir. Þessi skafni eiðstafur kynni því að hafa verið óstaðfært uppkast.

⁶ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Christiania 1888), 295. — Sbr. einnig Björn Þorsteinsson, 'Síðasta íslenska sagnaritið á miðöldum', *Afmælisrit Björns Sigfússonar* (Rv. 1975), 57.

⁷ Stafagerð og stafsetning aðalskrifara sver sig miklu fremur í ætt við skriftarlag 14. aldar en það sem síðar tíðkast. T. d. má nefna að fyrir *æ* (bæði gamalt *æ* og *œ*) er notað 'þ', en um það tákn eru varla til örugg dæmi eftir 1400. Það er því ekki líklegt að skrifarinn hafi verið að verki löngu eftir aldamótin, og hafi hann verið heimamaður í Skálholti kynni hann að hafa látist í svartadauða 1402, sbr. ummæli Nýja annáls um það ár: 'Aleyddi þá þegar staðinn [þ. e. Skálholtsstað]

Önnur vísbending um Suðurlandsvist Skálholtsbókar á 15. öld er bréfsupphaf efst á bl. 139r með góðri hendi frá þeirri öld: “[Ollu]m godum monnum sem þetta bref [sia edur] heyra sendir sira lom rlt-nymbf s[on]”. Hér er nafnið “ion sigmundz son” með villuletri, og eini prestur sem kunnur er með því nafni á 15. öld er sá Jón sem þá veitingu Oddastaðar af Ásláki Bolt erkibiskupi (d. 1450).⁸ Hann kemur við bréf í Skálholti 1464.⁹

Gustav Storm taldi að skipan Gottsveins Skálholtsbiskups 1439¹⁰ á bl. 43r í Skálholtsbók yngri væri með sömu hendi og ráðsmannseiðurinn á bl. 45–46,¹¹ en svo er ekki. Skipan Gottsveins er með tveimur höndum, en hvorug þeirra er hönd Jóns Egilssonar. Á síðustu greininni í skipan Gottsveins (nr. 8 í útgáfunni í Dipl. Isl.) er auðþekkanleg Skálholtshönd frá biskupstíð Stefáns Jónssonar (1491–1518), sem að öllum líkindum er rithönd Stefáns biskups sjálfs. Hann virðist hafa verið ólátur við bréfaskriftir,¹² og hefur hér skrifað fáeinar línur í lögbók staðarins.

Beinn vitnisburður um að Skálholtsbók hafi verið eign ‘heilagrar kirkju’ er eigendavísa á spássíu bl. 128v með hendi frá 16. öld: “heilvg k(i)rkia æ mig vel Meiga prestar sia mig og lesa meiga *þeir æ mig”.¹³ Með annari hendi er bætt við: “er ec henne frials”.

Loks er þess að geta að Skálholtsbók yngri hefur verið notuð sem kennslubók í lestri (og lögum) fyrir ungan svein, og eru um það fjórir vitnisburðir á spássíum bókarinnar (við Jónsbókartexta): “Gisli min godur Er minn godur vin aff þui ad hann les vel og er godur piltur” (bl. 77v); “Gisi oddz son a ad læra a þessa bok og hann giorir þad vel sem ein godur piltur” (bl. 83v); “Gils minn Oddz son les Riett og vel og Er godur Pilttur huar sem hann Er” (bl. 97r); “Gisli minn og Jeg

að lærðum mönnum og leikum fyrir utan biskupinn sjálfan og tvo leikmenn’ (*Islandske Annaler* (1888), 286.)

⁸ *Diplomatarium Islandicum* V (Kh. og Rv. 1899–1902), nr. 93.

⁹ *Diplomatarium Islandicum* V, nr. 374.

¹⁰ *Diplomatarium Islandicum* IV, nr. 627.

¹¹ *Norges gamle Love indtil 1387* IV, 538–39.

¹² Sbr. Sveinbjörn Rafnsson, ‘Med Indulgentzskrär hendingne’, *Steffánsfærsla* (Rv. 1978), 64–67.

¹³ “*þeir” er skrifað “þier”, og á milli þess orðs og “æ” er “mig” máð út. — Hliðstæður þessarar eigendavísu eru til í íslenskum handritum og norskum frá ýmsum tímum, sbr. James E. Knirk, ‘«Fanden ta deg! Amen!», *Maal og Minne* 1981, 51–57.

vid vrdu[m] Ouinir nær hann attj ad lesa þennan Capit[ula]” (bl. 114r). Sama höndin er á þessu spássúkroti öllu, og skriftin gæti verið frá því um 1600, en um það leyti hefur Gísli Oddsson (1593–1638), biskups-sonur og síðar biskup í Skálholti, verið að læra lestur og lög.¹⁴ Ekki mun vera hönd Odds biskups Einarssonar á þessum spássúgreinum, og ekki hefur höndin á þeim fundist við lauslega leit í máldögum og bréfabókum Skálholtsstóls frá dögum Odds biskups. En nákominn virðist kennarinn hafa verið nemandanum; hann talar hlýlega til Gísla síns, nefnir hann gælunöfnum, ‘Gísi’ (eða ‘Gisi’) og ‘Gílsi’ (eða ‘Gílsi’),¹⁵ og hann hendir gaman að þó að Gísli yrði óþolinmóður við að tileinka sér ákvæði fyrsta kapitula rekabálks (bl. 113–14). Nærtækt er að ætla að kennari Gísla hafi verið móðir hans, Helga Jónsdóttir frá Holtastöðum í Langadal, sem var “nafnfræg höfðingskvinna að röksemd, örlæti, góðgerðum, samt öðrum kvendygðum . . .”¹⁶ Má nærri geta að biskupsfrú af höfðingsfólki komin hefur verið fullfær um að veita syni sínum til sögn í bóklegum greinum.¹⁷

Nú hafa verið raktir vitnisburðir Skálholtsbókar sjálfrar um vist hennar í Skálholti um tveggja alda skeið, og á 17. öld hefur hún enn verið í Skálholti; hún er nefnd í afhendingu Skálholtsstaðar til Þórðar Þorlákssonar 1674,¹⁸ og eins og áður segir fékk Árni Magnússon bókina frá Jóni biskupi Vídalín 1699.

¹⁴ Fyrir neðan spássúgreinina á bl. 77v stendur að því er virðist með sömu hendi: “Arne Er hofud strakur”. Hér má ímynda sér að Árni Oddsson, bróðir Gísla ári eldri, síðar lögmaður, hafi komið að og truflað lesturinn og fengið sneið fyrir frá kennaranum.

¹⁵ Skrift kennarans er alls ekki viðvaningsleg, þannig að þessar nafnmyndir eru varla ritvillur.

¹⁶ *Biskupasögur Jóns prófests Haldórssonar í Hítardal I* (Rv. 1903–10), 203.

¹⁷ Það má rifja upp til gamans að rithönd föðurmóður Helgu, Steinunnar Jónsdóttur frá Svalbarði, er meðal elstu varðveittra vitnisburða um skrift nafngreindra kvenna — og hana ekki af lakara taginu (sbr. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi IV* (Rv. 1926), 9.

¹⁸ *Arne Magnussons i AM. 435 a–b, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser, 48.*